

Невербальні компоненти комунікації як засоби створення комічного ефекту у сучасному англомовному дискурсі

Л. В. Солощук

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Paper received 17.01.17; Accepted for publication 25.01.17.

Анотація. У статті проаналізовано роль невербальних компонентів комунікації у створенні комічного ефекту. Поліфункціональність кінесичних, проксемичних та просодичних компонентів комунікації є основою для створення комічного ефекту за рахунок порушення відповідних норм комунікації, коли інконгруентність проявляється на невербальному рівні. Комічний ефект при цьому може бути створений при взаємодії невербальних компонентів комунікації з вербальними компонентами як на макрорівні, так і на мікрорівні.

Ключові слова: взаємодія, комічний ефект, невербальні компоненти комунікації, кінесичний, проксемичний, просодичний, макрорівень, мікрорівень.

Вступ. Гумор є високо розвинутою формою суспільної свідомості, яка дає можливість виходу за межі логічного мислення, має цілий ряд важливих когнітивних, комунікативних, соціальних, психологічних та естетичних функцій, впливає на становлення нових аксіологічних парадигм на певних етапах розвитку суспільства, тобто гумор визначається, перш за все, через поняття “комічне” та “смішне”, що виступають його родовими ознаками. Видові характеристики гумору пов’язані з “ідеєю добродушного ставлення до чогось чи когось на відміну від висміювання, злого глузування” [1].

Дослідження механізмів породження гумористичності не втрачає актуальності у різних галузях науки. Всебічно розглядаючи сутність гумористичного спілкування у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США на основі теорії інконгруентності, В.О. Самохіна стверджує, що когнітивний механізм комічного створюється за допомогою прийомів та засобів, в основі яких знаходиться порушення норм, що є нормою в жарті. Відхилення від норми створює у жарті нову норму, а також додаткові конотації оціночності, емоційності, експресивності або стилістичного забарвлення. Саме на відхиленнях від норми ґрунтується експресія, емоційність, які створюють гумористичний ефект. Докладна характеристика порушення онтологічних, логіко-поняттєвих, валоративних норм у жарті, яка приводить до комічної інконгруентності, базується на аналізі мовних засобів їх відображення у жарті [3, с. 75-77].

Але людина творить комунікативний процес із залученням різних семіотичних систем, які корелюють з мовною системою [6]. У цьому сенсі актуальності набуває системна презентація невербальних засобів, які використовуються для створення гумористичного ефекту в англомовному дискурсі. Лінгвальні якості гумору та невербальних компонентів комунікації останнім часом досить часто стають об’єктом аналізу, але окремо один від одного, хоча гумор є тісно пов’язаним з емоційністю та експресією, які закладені у природу невербальних компонентів комунікації. Але дослідження ролі невербальних компонентів комунікації у створенні комічного ефекту є досить поодинокими [2] і вимагають ґрунтового дослідження. До невербальних засобів ми відносимо набір компонентів немовного характеру, які створюються у результаті жестово-рухової (кінесичні та проксемичні

компоненти) та голосової діяльності (просодичні компоненти) мовця під час комунікації та використовуються ним поряд із вербальними засобами комунікації через набуття комунікативно значущого характеру в процесі спілкування [5].

Обравши за об’єкт дослідження невербальні компоненти комунікації, які вживаються для створення сміхового ефекту, предметом дослідження визначаємо аналіз особливостей взаємодії невербальних компонентів комунікації з вербальними компонентами у процесі творення комічного ефекту. Метою дослідження є визначення ролі невербальних компонентів комунікації у створенні комічного ефекту. Процес аналізу об’єкту дослідження проводився з використанням як суто лінгвістичних, так і загальних семіотичних методів, серед яких провідними є системно-функціональний аналіз невербальних компонентів у їх взаємодії з вербальними, дискурс-аналіз, що стосується не тільки мовного спілкування, але є інструментом пізнання, можливості якого виходять за лінгвістичні межі, контекстний аналіз, спрямований на з’ясування значення невербального комунікативного компоненту у певному гумористичному контексті.

Результати та їх обговорення. Невербальний семіотичний код обслуговує візуальний, аудіальний і тактильний канали зв’язку. Акти невербального семіозису легко спостережувані в комунікативній діяльності людини, яка осмислює, інтерпретує поведінку оточення, вирази їхніх облич, очей, інтонацію голосу. Сприйняття світу за допомогою того або іншого органу чуття зближує певні тілесні системи людини з її когніцією [4, с. 56]. Маючи функціонально-динамічний характер, у якому відображаються їхні універсальні, етноспецифічні та індивідуально означені властивості, невербальні компоненти комунікації за своєю природою є знаками неоднорідними, які поєднують різноманітні, інколи навіть протилежні за змістом риси. Це стає можливим через порушення стереотипного уявлення про функціональну спрямованість невербальних компонентів. Таким чином, сприйняття невербального компоненту залежить і від комунікативного досвіду адресата. Враховуючи той факт, що жарт є спрямованим на адресата, створюється заради нього, і саме адресат виконує когнітивну операцію з його розшифровки [3, с. 173], поліфункціональність невербальних компонентів

комунікації дає можливість використовувати їх для створення комічного ефекту за рахунок порушення відповідних норм комунікації, коли інконгруентність проявляється на невербальному рівні, і адресат сприймає інформацію залежно від своїх знань, досвіду, намірів тощо. Комічний ефект при цьому може бути створений при взаємодії невербальних компонентів комунікації з вербальними компонентами як на макрорівні, так і на мікрорівні [5, с. 151-160].

Гумор – це коли попереду сюрпризи, рідко вживані слова, неочікуваний погляд на події, нові відкриття; це збентеження, розгубленість, порушення звичного порядку, це деякою мірою пастка, западня. А гумор знаходиться на межі відомого та невідомого. Гумор – це не зовсім нормальне або у міру ненормальне сприйняття дійсності; це нестандартні рішення у стандартних або дещо незвичних, скрутних ситуаціях; це інший неочікуваний ланцюг взаємодії, це асоціації, відкриття, осяяння, в решті решт – це таємниця, це встановлення неочевидних зв'язків між подіями [1]. Стереотипною думкою про невербальні компоненти комунікації є те, що вони полегшують трактування вербальних реплік, але це, дійсно, стереотип, який може спрацювати, а може і не спрацювати. Це залежить від багатьох факторів: соціального статусу, віку, освіти, гендерної приналежності комуніканта:

1. Коли під час судового процесу суддя запитує свідка-чоловіка, чи він одружений, чоловік у відповідь мовчить, лише зітхаючи. Суддя говорить секретарке: «Пишишь, одружений.» Коли у відповідь на таке ж запитання зітхає, без слів, жінка-свідок, суддя говорить секретарю: «Пишишь, неодружена.»

У цілому, вважається, що сприйняття світу жінкою та чоловіком різняться, і це також стає підставою для створення комічного ефекту, як у вище наведеному прикладі. Мовчання також сприяє створенню комічного ефекта у ситуаціях, які перевищують очікування слухача.

Невербальні компоненти (посмішка, жест для поправлення зачіски) виконують захисну функцію – дозволяють нібито вийти з комунікативної пастки у гідний спосіб, а принади образу білявки нейтралізують загрозу девіації у сприйнятті комунікативної ситуації у цілому:

2. Кредо блондинки: Не знаєш, що сказати? Просто посміхнись і поправ зачіску.

Для невербальних компонентів характерною рисою є двоїстість у її трактуванні, і залежить вона від комунікативного досвіду адресата, який може трактувати її не стереотипно, не у загальноприйнятний спосіб, завдяки чому порушується інконгруентність спілкування і виникає сміховий ефект:

3. Bush and Gorbachev are in an airplane. Bush shakes his fist at Gorbachev, and Gorbachev shakes his fist at Bush too. Bush shakes two fists, but Gorbachev points at his temple.

Gorbachev tells his wife, "Bush gestured that he was going to beat me up. I gestured the same to him. He gestured that he was going to beat me up with two fists. I gestured that he is stupid."

Bush tells his wife, "I gestured to Gorbachev to keep hold of the state, and he indicated that he would. I told him to hold on with both hands. He gestured that I'm stupid to suggest that, because he doesn't have the strength" [7].

Двоїста природа невербальних компонентів дозволяє комуніканту, який опиняється у невідгідній для себе ситуації, зберегти обличчя.

Макровзаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації передбачає тип взаємодії, за якого міміка та жести відіграють роль репліки в діалозі. Такі репліки можуть функціонувати в автономному режимі, їх структура є повністю сформованою за допомогою невербальних компонентів комунікації. Таким чином, мовленнєвий акт у репліці перетворюється на парамовленнєвий, здатний виконувати всі функції, зазвичай притаманні мовленнєвому акту, самостійно, без підтримки вербально оформленими висловленнями, тобто репліка повністю формується невербальними компонентами комунікації. Але трактування реплік адресатом і адресантом у свій спосіб створює комічність ситуації (дивись приклад 3).

Гумористичний ефект виникає, коли інформація, що була призначена адресату, внаслідок певних причин, доходить саме до третьої особи, від якої її намагалися приховати:

4. "Guess what," the principal told his wife, "I was talking with the superintendent today and found out that we both love clams. I invited him over for dinner tonight so he could try yours." "You did what?" his wife exploded. "How could you? It's too late now to get to the store, and I only have a dozen clams. Promise me you won't eat any more than four of them." The principal promised and his wife prepared the delicacy. When the superintendent arrived and dinner had begun, the clams were quickly gone. The principal, seemingly forgetting the earlier conversation with his wife, asked the superintendent if he would like another serving. His wife frowned deeply, but the superintendent declined with thanks. Again, however, the principal insisted that the guest have another helping. Again the wife grimaced, and again the superintendent refused politely. A third time the principal insisted that the man have more. This time the wife gritted her teeth, and the superintendent firmly declined the offer. Somehow, they got through the rest of the evening. When the superintendent left, the principal's wife turned on him furiously. "Why, in heaven's name, did you insist that he have more clams?" shouted his wife. "I told you we didn't have any more!" "I'm sorry!" exclaimed the principal. "I completely forgot!" "You forgot? Then why did you think I was kicking you under the table each time you asked him to have more?" "Kicking me?" said the principal with an amazed expression on his face. "You never kicked me" [8].

У цьому прикладі жінка за допомогою кінесичних комунікативних компонентів (нахмурювання брів, гримасування, зціплення зубів, постукування ногою по коліну чоловіка під столом) настирливо намагається застерегти останнього від необачних фраз. Щоразу, коли чоловік відкриває рота аби запропонувати вископоставленому гостю ще одну порцію страви, жінка знову і знову вдається до своїх відчайдушних дій. Сміховий ефект виникає, коли виявляється, що пере-

плутаючи адресата, жінка розпачливо стукала по нозі високопоставленого гостя, тому, усі інші невербальні знаки (гримасування, зціплювання зубів), що були адресовані її чоловіку, сприймалися саме високопосадовцем, в той час як чоловік продовжував спокійно сидіти за столом, люб'язно пропонуючи гостю ще одну порцію.

У разі мікророзуміння вербальних та невербальних компонентів комунікації, коли невербальні частини репліки, їх взаємодія за принципами координації, ідентифікації та контрадикції може вести до створення комічного ефекту.

Гумористичний ефект досягається завдяки ключовій ролі невербального компоненту у разі взаємодії за принципом координації, коли і вербальна, і невербальна складові містять ідентичну базову інформацію, яка є семантично односпрямованою та інформативно ідентичною. Інакше кажучи, зміст репліки і на вербальному, і на невербальному рівні гіпотетично є мінімально достатнім для збереження дискурсивної цілісності діалогу [5, с. 160]. Дискурсивну цілісність діалогу не буде порушено, якщо опустити вербальну або невербальну складову, але комічний ефект буде втрачено. Невербальний компонент не є надлишковим у цій ситуації, без нього руйнується комічність:

5. *A foreigner encounters a passerby with a big watermelon in his hands in Tbilisi and asks to show him the way. The passerby hands the foreigner the watermelon with the words: "Keep it for a moment, please," makes a broad gesture with his hands and answers: "Sorry, I do not know!"* [9].

Комічний ефект базується на дублюванні та підкреслюванні слів жестом. Жест має ключову роль у створенні сміхової реакції, без його використання анекдот повністю втрачає зміст, адже немає нічого смішного в тому, що людина не знає де знаходиться те чи інше місце.

6. *At a dance the young lady had just been introduced to her partner. By way of making conversation she said, as they waltzed around the ballroom floor: "Who is that terrible ugly man sitting over there?" Her partner looked at the man she indicated. "Why, that's my brother!" He exclaimed. "Oh, you must excuse me," said the lady in embarrassment, and added apologetically, "I really hadn't noticed the resemblance"* [8].

У цьому прикладі адресант винуватим тоном виголошує репліку, що є навіть образливішою для адресата, ніж попередня, та суперечить його очікуванням. Просодичний компонент не знімає напруженості ситуації, а, навпаки, посилює її, викликаючи сміхову реакцію слухачів.

Взаємодія вербальних і невербальних компонентів за принципом ідентифікації реалізується в тих випадках, коли структурно-семантична організація вербального висловлення не є інформативно достатньою для вираження його комунікативної спрямованості [5, с. 177]:

7. *Teacher (answering the telephone) – "You say Billy Smith has a bad cold and can't come to school? Who is this speaking? Voice (with assumed hoarseness) – "This is my father"* [9].

Учень вважає, що структурно-семантична організація вербального висловлення не є інформативно достатньою для його безсумнівної переконливості, тому використовує невербальне оформлення репліки. Використання просодичного компоненту (*assumed hoarseness*) дитиною для того, щоб наблизитися до голосу дорослого чоловіка та обвести вчительку навколо пальця, а також вживання присвійного займенника "my" замість "his" створюють комічний ефект.

У випадку контрадикторної взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації вербальним і невербальним каналами передається інформація, яка є протилежно спрямованою за комунікативним змістом [5, с. 185]. У взаємодії вербального і невербального компонентів висловлення виявляється семантична неузгодженість, вони суперечать один одному. В умовах неконгруентності, коли невербальний сигнал не співпадає з вербальним сигналом, виникає комічний ефект:

8. *Two guys are walking down the street. One of them suddenly stops short and says sadly, "Wow! Look at that dead bird. The other guy looks up in the sky and says, "Where?"* [10].

Кінсичний компонент (*looks up*) відіграє ключову роль у створенні гумористичного ефекту, адже веде до порушення онтологічних норм, що суперечать загальнолюдським уявленням про закономірності реального буття. Цілком абсурдно підводити очі до неба, шукаючи поглядом мертвого птаха. Без використання цього невербального компоненту повністю втрачається комічний ефект.

Висновки. У процесі дослідження було виявлено, що використання невербальних компонентів комунікації є одним із засобів створення комічного ефекту на різних рівнях їх взаємодії з вербальними компонентами: на мікрорівні ключовими засобами створення комічного ефекту стають: надлишкове дублювання вербального компоненту невербальним; використання невербального компоненту з ціллю полегшення ідентифікації інтенції адресанта, яке відбувається з порушенням норм вербального оформлення репліки; неспівпадання смислового наповнення вербальної та невербальної складових репліки, що не відповідає очікуванням комунікативного партнера. На макрорівні структура репліки є повністю сформованою за допомогою невербальних компонентів комунікації, мовленнєвий акт у репліці перетворюється на парамовленнєвий, який набуває якості, зазвичай притаманні мовленнєвому акту. У цьому випадку трактування реплік адресатом і адресантом у свій спосіб, що стає можливим завдяки двоїстому характеру невербальних компонентів комунікації та їх поліфункціональності, створює комічність ситуації.

Враховуючи той факт, що гумор є одним із ефективних засобів зняття напруженості у спілкуванні, інструментом, який полегшує досягнення поставленої мети у різних сферах життєдіяльності, перспективним вбачаємо встановлення особливостей взаємодії комунікативних компонентів різнорідної знакової природи для створення комічного ефекту у різних типах сучасного англійського дискурсу. Глобалізація сучасного комунікативного простору вимагає також вирішення питань, пов'язаних зі спілкуванням у міжкуль-

турному оточенні, де неадекватне інтерпретування невербальних компонентів комунікації може призвес-

ти не до комічного ефекту, а до створення конфліктної ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
2. Крейдлин Г.Е. Вербальные и невербальные элементы анекдота / Г.Е. Крейдлин, Е.Я. Шмелева // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма. – М.: Изд-во “Индрик”, 2007. – С. 509-519.
3. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / Вікторія Опанасівна Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
4. Серякова І.І. Семіотико-дискурсивний аналіз соматикону художнього персонажу / І.І. Серякова // Science and Education. A New Dimension. Philology. – IV(23). – Issue: 100. – Budapest, 2016. – P. 55-58.
5. Солощук Л.В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англомовному дискурсі : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Солощук Людмила Василівна. – Київ, 2009. – 469 с.
6. Knapp M.L. Nonverbal Communication in Human Interaction / M.L. Knapp, J.A. Hall. – Crawfordsville: Wadsworth. Thomson Learning, 2002. – 482 p.
7. <http://www.funnyjokes.net/anecdotes/>
8. <http://www.jackass/jokes.com/fun.htm>
9. <http://www.lumpyporridge.com>
10. <http://www.webcom.com.wutka/welcome/html>

REFERENCES

1. Karasik V.I. The Language Circle: Personality, Concepts, Discourse / V.I. Karasik. – Volgograd: Peremena, 2002. – 477 p.
2. Kreidlin G.Ye. Verbal and Non-verbal Elements of Funny Stories / G.Ye. Kreidlin, Ye.Ya. Shmeleva // The Logic Analysis of the Language. The Language Mechanisms of Humour. – M.: Indrik, 2007. – P. 509-519.
3. Samokhina V.O. Joke in the Present-Day Communicative Space of Great Britain and the USA: Manuscript / Victoriya Opanasivna Samokhina. – 2-d edition. – Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2012. – 360 p.
4. Sieriakova I.I. Semiotic and Discourse Analysis of Character's Somaticon / I.I. Sieriakova // Science and Education. A New Dimension. Philology. – IV(23). – Issue: 100. – Budapest, 2016. – P. 55-58.
5. Soloshchuk L.V. Interaction of Verbal and Non-Verbal Components of Communication in Modern English Discourse: thesis for a Doctoral Degree in Philology: 10.02.04 – Germanic Languages / Soloshchuk Lyudmila Vasilivna. – Kyiv, 2009. – 469 p.

Non-verbal Components of Communication as Means of Creating the Comic Effect in the Modern English Discourse

L. V. Soloshchuk

Abstract. The role of non-verbal components of communication in creating the comic effect has been analyzed in the article. The polyfunctionality of kinesic, proxemic and prosodic components of communication serves as a background for creating a comic effect due to the violation of the appropriate norms of communication when the incongruence is disposed at the non-verbal level. The comic effect may be created in the process of interaction of verbal and non-verbal components both at the macro-level and micro-level.

Keywords: non-verbal components of communication, comic effect, kinesic, proxemic, prosodic, macro-level, micro-level, interaction.

Невербальные компоненты коммуникации как средства создания комического эффекта в современном англоязычном дискурсе

Л. В. Солощук

Аннотация. В статье проанализирована роль невербальных компонентов коммуникации в создании комического эффекта. Полифункциональность кинесических, проксеимических и просодических компонентов коммуникации является основой для создания комического эффекта за счет нарушения соответствующих норм коммуникации, когда инконгруэнтность проявляется на невербальном уровне. Комический эффект при этом может быть создан при взаимодействии невербальных компонентов коммуникации с вербальными компонентами как на макроуровне, так и на микроуровне.

Ключевые слова: взаимодействие, комический эффект, невербальные компоненты коммуникации, кинесический, проксеимический, просодический, макроуровень, микроуровень.